

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ У ВІДОБРАЖЕННІ СУЧАСНОГО СТАНУ СПОЖИВЧОГО РИНКУ

©2018 ЯХНО Т. П., ГУСАКОВСЬКА Т. О.

УДК 339.13.017:316.42

Яхно Т. П., Гусаковська Т. О. Соціальний розвиток України у відображенні сучасного стану споживчого ринку

Метою статті є аналіз індикаторів стану споживчого ринку України та обґрунтування їх взаємозв'язку з рівнем соціального розвитку країни. Зростання рівня добробуту населення та його соціального захисту в країні віддзеркалюється у показниках функціонування споживчого ринку, а також певною мірою залежить від тенденцій його розвитку. Для детального аналізу взаємозв'язку показників економічного розвитку України та стану споживчого ринку розглянуто показники, що характеризують споживчі можливості населення. На основі аналізу даних статистики та опитування домогосподарств встановлено, що рівень добробуту населення значною мірою визначається доступністю певних товарів і послуг, тобто споживчими можливостями населення. Неможливість задовольняти існуючі потреби з наявних доходів зумовлює появу обмежень у населення. Для оцінювання рівня соціального розвитку країни запропоновано використання профілю споживчих можливостей населення, куди вносяться основні потреби населення, що мають бути реалізовані у сучасному суспільстві. Оцінка рівня соціального розвитку країни за споживчими можливостями передбачає визначення частки населення, що має можливість задовольнити ці потреби.

Ключові слова: споживчий ринок, соціальний розвиток, споживчі можливості, добробут населення, профіль споживчих можливостей.

Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 8.

Яхно Тетяна Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Львівський торговельно-економічний університет (вул. Туган-Барановського, 10, Львів, 79005, Україна)

E-mail: tetis74@mail.ru

Гусаковська Тетяна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, Полтавський університет економіки і торгівлі (вул. Ковалюка, 3, Полтава, 36014, Україна)

E-mail: tatgus@ukr.net

УДК 339.13.017:316.42

UDC 339.13.017:316.42

Яхно Т. П., Гусаковская Т. А. Социальное развитие Украины в отражении современного состояния потребительского рынка

Целью статьи является анализ индикаторов состояния потребительского рынка Украины и обоснование их взаимосвязи с уровнем социального развития страны. Рост уровня благосостояния населения и его социальной защиты в стране отражается в показателях функционирования потребительского рынка, а также в определенной степени зависит от тенденций его развития. Для детального анализа взаимосвязи показателей экономического развития Украины и состояния потребительского рынка рассмотрены показатели, характеризующие потребительские возможности населения. На основе анализа данных статистики и опроса домохозяйств установлено, что уровень благосостояния населения в значительной степени определяется доступностью определенных товаров и услуг, то есть потребительскими возможностями населения. Невозможность удовлетворять существующие потребности из имеющихся доходов приводит к появлению ограничений у населения. Для оценки уровня социального развития страны предложено использование профиля потребительских возможностей населения, куда вносятся основные потребности населения, которые должны быть реализованы в современном обществе. Оценка уровня социального развития страны по потребительским возможностям предполагает определение доли населения, имеющего возможность удовлетворять эти потребности.

Ключевые слова: потребительский рынок, социальное развитие, потребительские возможности, благосостояние населения, профиль потребительских возможностей.

Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Библ.:** 8.

Яхно Татьяна Петровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры международных экономических отношений, Львовский торгово-экономический университет (ул. Туган-Барановского, 10, Львов, 79005, Украина)

E-mail: tetis74@mail.ru

Гусаковская Татьяна Александровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента, Полтавский университет экономики и торговли (ул. Ковалюка, 3, Полтава, 36014, Украина)

E-mail: tatgus@ukr.net

Yahno T. P., Husakovska T. O. The Social Development of Ukraine in Reflection of the Current Status of the Consumer Market

The article is aimed at analyzing the indicators of the status of consumer market of Ukraine and substantiating relationship of these with the level of social development of the country. The growth of population welfare and social protection in the country is reflected in the indicators of functioning of consumer market, as well as depends to some extent on the tendencies of its development. For detailed analysis of the relationship of indicators of economic development of Ukraine and the status of consumer market, the indicators characterizing consumer opportunities of population were considered. Based on an analysis of statistics plus household survey data, it has been found that the level of well-being of population is largely determined by the availability of certain goods and services, i.e. the consumer opportunities of population. The inability to satisfy existing needs from existing income leads to restrictions on the side of population. To assess the level of social development of the country, use of the profile of the consumer capabilities of population has been suggested, which introduces the basic needs of population, which must be materialized in the contemporary society. Assessment of the level of social development of the country by consumer opportunities implies determination of the proportion of population, able to meet the above mentioned needs.

Keywords: consumer market, social development, consumer opportunities, welfare of population, profile of consumer opportunities.

Fig.: 3. **Tbl.:** 2. **Bibl.:** 8.

Yahno Tetiana P. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Lviv University of Trade and Economics (10 Tuhan-Baranovskoho Str., Lviv, 79005, Ukraine)

E-mail: tetis74@mail.ru

Husakovska Tetiana O. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Poltava University of Economics and Trade (3 Kovalia Str., Poltava, 36014, Ukraine)

E-mail: tatgus@ukr.net

Споживчий ринок є одною із найвагоміших складових національного ринку та характеризує відносини, які складаються у процесі виробництва, розподілу та споживання кінцевих товарів і послуг. Зважаючи на його соціальну роль і важливе місце в життєзабезпеченні населення (а саме – задоволення найнеобхідніших потреб людини), споживчий ринок можна вважати підсистемою соціально-економічної системи країни з притаманними їй особливостями та завданнями функціонування.

Питанням дослідження соціального розвитку та факторів, що впливають на нього, присвячені роботи багатьох вчених, зокрема Сміта А., Белла Д., Б'юкенена Дж.М., Менгера К., Сена А., Вегери С. А., Власової Т. Р. та багатьох інших [1–6]. Незважаючи на велику кількість досліджень щодо зазначеної проблематики та розгляд соціального розвитку країни науковцями в різних аспектах, недостатньо розробленими залишаються питання оцінки соціального розвитку країни на основі показників споживчого ринку.

Метою статті є аналіз основних індикаторів стану споживчого ринку України та обґрунтування їх взаємозв'язку з рівнем соціального розвитку країни.

Зростання рівня добробуту населення та його соціального захисту в країні віддзеркалюється в показниках функціонування споживчого ринку, а також певною мірою залежить від тенденцій його розвитку. Зокрема, коливання рівня споживчих цін на основні товари та послуги мають безпосередній вплив на добробут населення. Значне зростання рівня цін на товари та послуги першої необхідності веде за собою зміни структури витрат, знижуючи можливості населення у забезпеченні якості життя. Такі показники, як рівень споживання продуктів харчування, забезпеченості домашніх господарств товарами тривалого користування, витрат на послуги охорони здоров'я, освіти, відпочинку і культури залишаються важливою ознакою зростання добробуту населення.

Для аналізу рівня добробуту населення використовуємо статистичні дані щодо структури споживчих витрат, життєвого рівня населення, а також дані соціологічних опитувань Державної служби статистики щодо самооцінки домогосподарств рівня доходів, ціннісних пріоритетів та споживчих настроїв [9]. Вони

дадуть можливість визначити перспективи розвитку окремих сегментів споживчого ринку і необхідних змін у соціальній політиці для стабілізації та поліпшення матеріального становища домогосподарств.

Зростання добробуту населення залежить передусім від рівня середньодушового доходу, а також його достатності для забезпечення потреб. Як видно з *рис. 1*, номінальний дохід на одну особу протягом періоду 2002–2016 рр. мав стабільну тенденцію зростання, однак зростання обсягу доходу є необхідною, але недостатньою умовою зростання матеріального добробуту населення.

Натомість темпи зміни реального доходу населення мають дещо інший вигляд. Протягом 2014–2015 рр. він мав тенденцію зниження. Так, у 2014 р. у порівнянні з попереднім роком спостерігалось зниження реального доходу на 11,5%, а у 2015 р. відбувається ще більший спад: реальний дохід порівняно з 2014 р. зменшився на 22,3%. Лише у 2016 р. відбулося незначне зростання реального доходу порівняно з попереднім роком (на 0,3%). Однак, враховуючи попередній спад, рівень реального доходу населення продовжує залишатись на дуже низькому рівні [8].

Одним із показників рівня добробуту населення є співвіднесення доходів з рівнем прожиткового мінімуму, тобто вартісної оцінки споживчого кошика, що включає мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, необхідних для збереження здоров'я та забезпечення життєдіяльності людини. На *рис. 2* представлено динаміку частки населення України із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум 2002–2016 рр.

Як бачимо з діаграми, кількість населення з рівнем доходів, нижчим за прожитковий мінімум, протягом зазначеного періоду поступово знижується. Однак при цьому слід враховувати, що в розрахунках використовувався законодавчо встановлений прожитковий мінімум, який не завжди відповідає фактичній вартості споживчого кошика. Так, за даними Держкомстату, фактичний прожитковий мінімум у середньому на одну особу становив у 2014 р. 1357,6 грн, у 2015 р. – 2257 грн, у 2016 р. – 2646,4 грн, що відповідно на 15%,

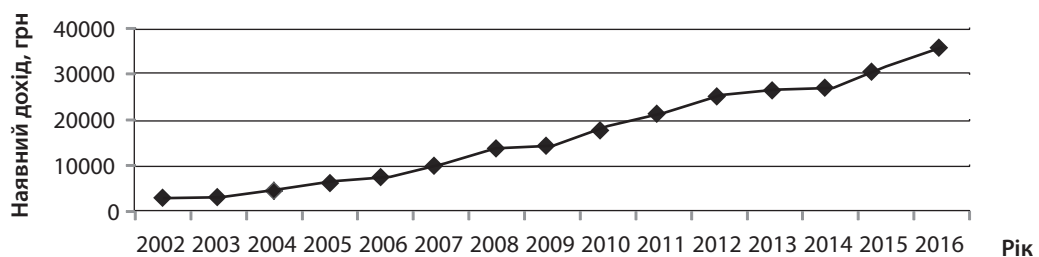

Рис. 1. Наявний дохід у розрахунку на одну особу в Україні протягом 2002–2016 рр.

Джерело: складено за [7].

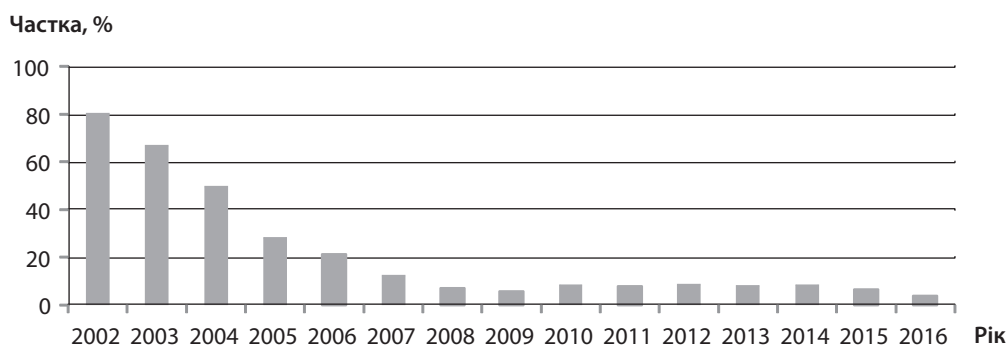

Рис. 2. Частка населення України із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум

Джерело: складено за [7].

84% та 91% більше, ніж законодавчо встановлений прожитковий мінімум у цих роках. Відповідно до цих даних частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими за фактичний прожитковий мінімум, становила у 2014 р. – 16,7%, у 2015 р. – 51,9%, у 2016 р. – 51,1%. Тобто у 2015–2016 рр. більше половини населення України знаходилися за межею бідності.

Крім того, інформацію про стан добробуту населення України можна отримати, аналізуючи структуру споживчих витрат (табл. 1). Про рівень соціального розвитку країни буде свідчити те, яку частку займають витрати на задоволення мінімальних фізіологічних потреб, і витрати, що забезпечують реалізацію потреб у комфортному існуванні, відпочинку, інтелектуальному та культурному розвитку особи.

Як бачимо зі статистичних спостережень, споживчі витрати складали ліву частку витрат населення України. Протягом аналізованого періоду їх частка була від 90% і вище. При цьому серед споживчих витрат найбільша частка припадає на продукти харчування. У 2002 р. вона становила майже 60%, що говорить про низький рівень добробуту населення, оскільки рівень доходів домогосподарств дозволяв їм задовольняти лише першочергові фізіологічні потреби. У подальшому спостерігалося скорочення частки витрат на харчування – до 48,9% у 2008 р., однак вже з 2009 р. їх частка знову досягає 50%, і у 2015 р. бачимо її зростання до 53,1%. Натомість витрати на побутову техніку, а також на відпочинок і культуру не перевищують 3%, витрати на освіту коливаються на рівні біля 1%. Це свідчить про низькі можливості домогосподарств щодо покращення свого побуту, відпочинку, культурного та освітнього розвитку. Більшість населення України на сьогоднішній день здатні забезпечити задоволення потреб нижчого рівня: в основному це фізіологічні потреби, потреби в безпеці, але навіть вони не завжди можуть бути задоволені в повному обсязі, оскільки понад 50% отримують доходи нижчі, ніж фактичний прожитковий мінімум.

За результатами опитувань домогосподарств Державним комітетом статистики щодо самооцінки рівня їх доходів була отримана така інформація (табл. 2).

Результати опитувань також свідчать про низький рівень добробуту населення України, причому динаміка є негативною. Найвищий рівень доходів був достатнім для задоволення потреб менше, ніж у половини опитаних домогосподарств. При цьому заощаджувати могли лише близько 10%, а у 2015–2016 рр. – лише 6,2% домогосподарств. Натомість не могли забезпечити реалізацію основних потреб понад 30% домогосподарств, при цьому протягом 2014–2016 рр. ця цифра зросла до 44%. Відсоток тих, хто не могли забезпечити навіть достатнє харчування, до 2015 р. зріс до майже 5%.

Рівень добробуту населення значною мірою визначається доступністю певних товарів і послуг, тобто споживчими можливостями населення. Неможливість задовольняти існуючі потреби з наявних доходів зумовлює появу обмежень (позбавлень) у населення. При цьому ці позбавлення слід розглядати як у частині можливостей задоволення мінімально необхідних фізіологічних потреб, так і потреб, пов'язаних із розвитком особистості та забезпеченням належного рівня комфортності існування.

Для більш детального аналізу добробуту домогосподарств та їх споживчих можливостей скористаємось даними опитування Державної служби статистики доступності окремих товарів та послуг. Програма дослідження передбачала вивчення сприйняття населенням ознак бідності у сфері споживчих можливостей за існуючих у суспільстві стандартів, ступеня актуальності для населення базових ознак бідності та позбавлення, а також аналіз поширення серед домогосподарств окремих проявів позбавлення в частині можливостей задоволення потреб різних рівнів [8].

За результатами опитування до проявів бідності та позбавлення понад 95% респондентів віднесли такі економічні депривації, тобто фінансову неспроможність домогосподарств [8]:

Структура сукупних витрат домогосподарств, % [7]

Категорія витрат	Рік															
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Споживчі сукупні витрати	92,8	93,3	92,6	91,1	90,5	90	86,2	87,8	90	90,2	90,9	90,3	91,6	92,9	93,2	
Продукти харчування та безалкогольні напої	59,1	58,6	57,5	56,6	53,2	51,4	48,9	50	51,6	51,3	50,2	50,1	51,9	53,1	49,8	
Алкогольні напої, тютюнові вироби	2,6	2,8	2,8	2,9	2,6	2,6	2,2	3,2	3,3	3,4	3,5	3,5	3,4	3,3	2,9	
Непродовольчі товари та послуги	31,1	31,9	32,3	31,6	34,7	36	35,1	34,6	35,1	35,5	37,2	36,7	36,3	36,5	40,5	
У тому числі:																
одяг і взуття	5,4	5,3	5,7	5,7	5,8	5,9	5,9	5,6	6,1	5,8	6,1	6	6,0	5,7	5,6	
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	10,5	10,4	9,7	8,5	9,6	10,9	9,1	9,4	9,3	9,6	9,9	9,5	9,4	11,7	16,0	
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	1,7	2	2,3	2,6	2,8	2,9	2,8	2,3	2,4	2,2	2,3	2,3	2,3	2,0	1,7	
охорона здоров'я	3	2,8	2,8	2,5	2,5	2,5	2,7	3,1	3,1	3,1	3,4	3,4	3,6	3,7	4,2	
транспорт	3	3,3	3	3	3,7	3,4	4	3,8	3,7	4	4,3	4,3	4,3	3,7	3,6	
зв'язок	1,3	1,5	1,8	2,1	2,6	2,6	2,3	2,5	2,7	2,6	2,8	2,8	2,8	2,4	2,3	
відпочинок і культура	1,9	2,3	2,4	2,6	2,4	2,4	2,5	1,8	1,8	2	2	2,1	1,8	1,5	1,4	
освіта	1,2	1,1	1,3	1,1	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1	1,0	
ресторани та готелі	1,1	1,4	1,6	1,7	2,2	2,3	2,4	2,5	2,4	2,5	2,5	2,5	2,3	2,0	2,2	
різні товари і послуги	2	1,8	1,7	1,8	1,7	1,8	2,1	2,3	2,3	2,4	2,6	2,6	2,7	2,7	2,5	
неспоживчі сукупні витрати	7,2	6,7	7,4	8,9	9,5	10	13,8	12,2	10	9,8	9,1	9,7	8,4	7,1	6,8	

Таблиця 2

Результати самооцінки домогосподарствами рівня своїх доходів у 2008–2016 рр. [8]

Показник	Рік									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Кількість домогосподарств (тис.)	17199	17096,8	17050,3	17022,7	16984,1	16090	14455,5	15073,7	15033,4	
<i>Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом останнього року (%):</i>										
Було достатньо і робили заощадження	12,7	11,1	11,6	10,1	10,5	10,7	8,0	6,2	6,2	
Було достатньо, але заощаджень не робили	51,8	45,3	47,8	48,4	49,0	50,9	46,9	45,7	45,7	
Постійно відмовляли у найнеобхіднішому, крім харчування	32,9	40,2	37,5	39	37,6	34,9	41,4	43,2	44,0	
Не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування	2,6	3,4	3,1	2,5	2,9	3,5	3,7	4,9	4,1	

1) не відмовляти собі в найнеобхідніших недорогих продуктах харчування;

2) споживати страви з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день;

3) оновити за потребою верхній одяг і взуття для холодної пори року для дорослих один раз на 5 років; придбати за потребою новий одяг і взуття для дітей;

4) купити телевізор, холодильник або пральну машину (за їх відсутності);

5) мати житло в нормальному стані; водогін у житлі; збільшити наявну житлову площу, що не перевищує 5 м² на особу; своєчасно сплачувати рахунки за житло або послуги з його утримання; підтримувати достатньо теплу температуру у своєму житлі (придбати паливо, обігрівач тощо) протягом опалювального сезону;

6) оплачувати послуги лікаря (крім стоматолога) в медичному закладі та призначені ним обстеження та процедури, життєво необхідну хірургічну операцію або лікування в стаціонарі (за відсутності таких послуг на безоплатній основі), купувати ліки та медичне приладдя, призначені лікарем;

7) забезпечити членам домогосподарства, за необхідністю, отримання будь-якої професійної освіти [8].

Українах – членах ЄС показник матеріальної депривації визначається як відсоток населення із вимушеною відсутністю принаймні трьох, а глибокої депривації – чотирьох із таких дев'яти ознак матеріальної депривації у вимірі «економічна напруга та товари тривалого користування» [8]:

1) недостатність коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати орендних/іпотечних платежів чи оплати житлово-комунальних послуг;

2) недостатність коштів для підтримання достатньо теплої температури у своєму житлі;

3) відсутність можливості дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів;

4) недостатність коштів для споживання страв з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день;

5) недостатність коштів для сімейного відпочинку не вдома, а також не з родичами в їх житлі, щонайменше один тиждень на рік;

6) відсутність автомобіля;

7) відсутність пральної машини;

8) відсутність кольорового телевізора;

9) відсутність телефону (у т. ч. мобільного) [8].

Як у країнах ЄС, так і в Україні населення найбільше потерпало від неможливості дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів. Однак значення цього показника в Україні було в 1,6 разу вище – 64% проти 39% у країнах ЄС. За іншими ознаками деривація населення в Україні була в 7–1,5 разу більша, ніж у країнах ЄС [8].

Таким чином, усе викладене вище свідчить про те, що споживчі можливості населення є одним із найбільш важливих індикаторів соціального розвитку країни. Можливість населення задовольняти не лише основні життєві потреби, але також і забезпечення особистісного розвитку свідчить про високий соціальний рівень країни. І навпаки, значні обмеження в реалізації даних потреб говорять про низький рівень якості життя в країні.

Для оцінювання рівня соціального розвитку країни за споживчими можливостями пропонується використовувати профіль споживчих можливостей населення. До цього профілю пропонуємо внести основні потреби населення, що мають бути реалізовані в сучасному суспільстві:

1) можливість забезпечення достатнього харчування, у тому числі споживання страв із м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом);

2) можливість забезпечення житлових умов;

3) можливість оновлення одягу та взуття;

4) можливість покупки (або наявності) побутової техніки (пральна машина, телевізор, мікрохвильова піч, холодильник, комп'ютер, телефон);

5) можливість забезпечення сімейного відпочинку не вдома;

6) можливість оплати необхідних медичних послуг та покупки ліків;

7) можливість отримання освітніх послуг.

Оцінювання рівня соціального розвитку країни за споживчими можливостями передбачає визначення частки населення, що має можливість задовольняти перераховані вище потреби. При цьому максимальною оцінкою кожної з можливостей є 1, тобто чим ближче оцінювані показники до 1, тим вищими є споживчі можливості населення країни та рівень її соціального розвитку. За даними опитування домогосподарств побудуємо профіль споживчих можливостей населення України у 2013 та 2015 рр. (рис. 3).

Графічне зображення дозволяє ясно побачити напрями, за якими споживчі можливості населення є недостатніми, тобто потреби споживання, що існують у населення, не можуть бути задоволені в даних умовах. Як бачимо з графіка, споживчі можливості населення України є досить низькими. Зокрема, лише 70% здатні забезпечити достатній рівень харчування, 60% можуть оновити одяг і взуття та лише 50% мають можливість відпочивати не вдома. При цьому спостерігаємо зниження рівня споживчих можливостей порівняно з 2013 р. Причиною низьких споживчих можливостей населення, передусім, є низький рівень доходів та соціального захисту. Недостатнім є також рівень можливості отримання медичних послуг, що пояснюється зниженням фінансування даного сегмента з боку держави та неможливістю в силу низьких доходів населення покрити ці витрати.

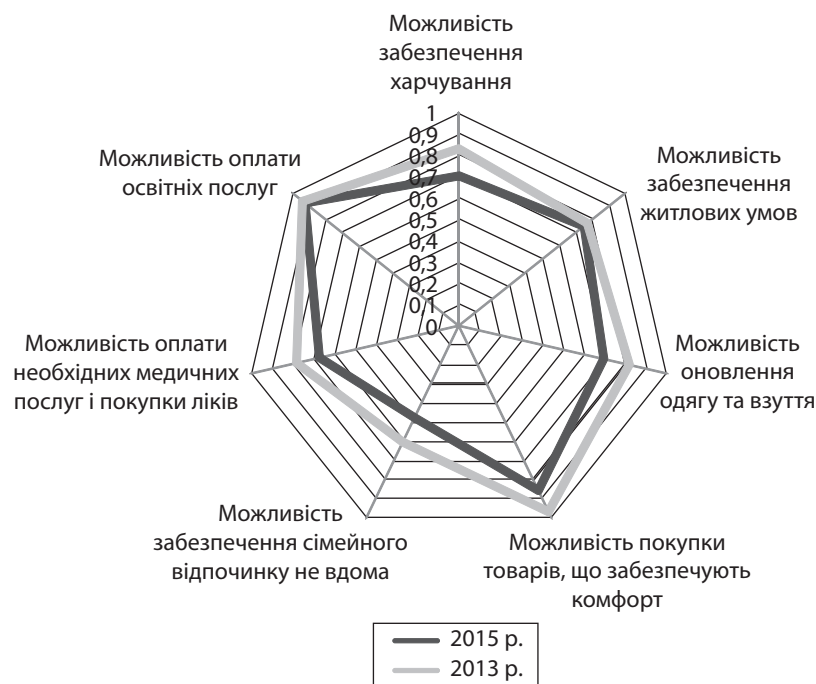

Рис. 3. Профіль споживчих можливостей населення України у 2013 та 2015 рр.

Джерело: складено за [7; 8].

ВИСНОВКИ

Таким чином, поведінка споживачів на ринку, структура споживчих витрат і пріоритетів у споживанні може служити індикатором як економічного, так і соціального розвитку країни. Низький рівень споживчих можливостей, особливо тих, що характеризують задоволення основних життєвих потреб, є сигналом для розробки державою заходів щодо соціального захисту населення. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования/пер. с англ. М.: Асадемия, 1999. 956 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов/пер. с англ. М.: Эксмо, 2016. 1056 с.
3. Б'юкенен Дж. М., Макгрейв Р. А. Суспільні фінанси та суспільний вибір. Два протилежних бачення держави/пер. з англ. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2004. 176 с.
4. Менгер К. Основания политической экономии // Австрийская школа в политической экономии (К. Менгер, Е. Бём-Баверк, Ф. Визер). М.: Экономика, 1992. С. 31–242.
5. Вегера С. А. Глобалізація і людський розвиток. Київ: Національна академія управління, 2011. 40 с.
6. Власова Т. Р. Добробут людини: сутність та специфіка на сучасному етапі розвитку суспільних відносин. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Сер.: Економічні науки.* 2009. № 3. С. 9–17.
7. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/gdn/sdrsd/arh_sddtp.htm

REFERENCES

- Bell, D. *Gryadushcheye postindustrialnoye obshchestvo: opyt sotsialnogo prognozirovaniya* [The future post-industrial society: the experience of social forecasting]. Moscow: Academia, 1999.
- Biukenen, Dzh. M., and Makhreiv, R. A. *Suspilni finansy ta suspilnyi vybir. Dva protylezhnykh bachenня derzhavy* [Public finances and social choice. Two opposing views of the state]. Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2004.
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Menger, K. "Osnovaniya politicheskoy ekonomii" [Foundations of political economy]. In *Avstriyskaya shkola v politicheskoy ekonomii* (K. Menger, E. Bem-Baverk, F. Vizer), 31-242. Moscow: Ekonomika, 1992.
- "Samootsinka domohospodarstvamy dostupnosti okremnykh tovariv ta posluh" [Self-assessment by households of the availability of individual goods and services]. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/gdn/sdrsd/arh_sddtp.htm
- Smit, A. *Issledovaniye o prirode i prichinakh bogatstva narodov* [A study on the nature and causes of the wealth of peoples]. Moscow: Eksmo, 2016.
- Vehera, S. A. *Hlobalizatsiia i liudskiy rozvytok* [Globalization and human development]. Kyiv: Natsionalna akademiia upravlinnia, 2011.
- Vlasova, T. R. "Dobrobut liudyny: sutnist ta spetsyfika na suchasnomu etapi rozvytku suspilnykh vidnosyn" [Human welfare: essence and specificity at the present stage of development of social relations]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ser.: Ekonomichni nauky*, no. 3 (2009): 9-17.